

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЛАСА САМЧУКА 60-70-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ЕПІСТОЛЯРНО

Пангелова М. Б.

*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди*

Стаття присвячена дослідженню листування Уласа Самчука 60-70-х років ХХ століття з відомими діячами літератури та мистецтва. Особлива увага звертається на творчу діяльність письменника крізь призму його епістолярію. У статті вперше досліджено листування Уласа Самчука в аспекті його літературно-критичної діяльності. Доведено, що епістолярна проза письменника відобразила глибоке розуміння ним суспільної ролі літературної критики. З кореспонденцій письменника виокремлено критичну толерантність, ствердження виховного призначення літературної критики. Визначено, що листи Уласа Самчука є блискучими зразками епістолярної критики і свідчать про високий рівень літературних взаємин митця. На основі текстуального аналізу доведено, що листи Уласа Самчука є невід'ємною складовою його літературного спадку.

Ключові слова: Улас Самчук, листування, літературна критика, епістолярій.

Статья посвящена исследованию переписки Уласа Самчука 60-70 г. ХХ ст. с известными деятелями литературы и искусства. Особое внимание обращается на творческую деятельность писателя сквозь призму его эпистолярия. В статье впервые исследована переписка Уласа Самчука в аспекте его литературно-критической деятельности. Доказано, что эпистолярная проза писателя отразила глубокое понимание им общественной роли литературной критики. Из корреспонденции писателя выделена критическая толерантность, утверждение воспитательного назначения литературной критики. Определяется, что письма Уласа Самчука являются блестящими образцами эпистолярной критики и свидетельствуют о высоком уровне литературных взаимоотношений мастера. На основе текстуального анализа доказывается, что письма Уласа Самчука являются неотъемлемой частью его литературного наследия.

Ключевые слова: Улас Самчук, переписка, литературная критика, эпистолярій.

The article dedicated to the researching of correspondences of Ulas Samchuck in 60-70's of XX century with famous figures of literature and art. Special attention pays to the art activity of the writer through the prism of his epistolary. In the article firstly researched correspondence of Ulas Samchuck in the aspect of his literary activity. It was proved, that writer's epistolary prose showed his deep understanding of social role of literary critics. The critical tolerance, the statement of educational purpose in writer's correspondences was outlined. The letters of Ulas Samchuck are the bright examples of epistolary critics and affirming the high level of artist's literature relations. The writer's correspondences are one of the main part of his literature legacy.

Keywords: Ulas Samchuk, correspondence, the literary criticism, epistolary.

Актуальність. Широке та добре збережене листування У. Самчука дозволяє отримати уявлення про літературні зв'язки, пристрасті письменника, розуміння ним цілей та завдань літературної критики, а також про його літературну діяльність загалом.

Епістолярна спадщина У. Самчука свідчить про критичне переосмислення прозаїком власних творів. Критична рефлексія – органічний елемент творчості будь-якого письменника. Вона спирається на світогляд, естетичні смаки великого майстра слова, внаслідок чого становить особливе зацікавлення для дослідників сутності і процесу формування його ідейно-естетичних поглядів.

Листи У. Самчука – яскраве свідчення не лише постійного інтересу письменника до літературного життя, а й кола його власних зацікавлень. Він свідчить про найголовнішу закономірність виникнення критики і критичних суджень – їх органічну закоріненість у літературний процес. Нездоланна жага до прочитання, здібності до компаративного аналізу прочитаних творів і роздумів про життя є внутрішньою основою критичної діяльності.

Кореспонденції письменника дають можливість розглянути його епістолярну критику як різновид літературної діяльності, розкрити її сутність і функції в літературному процесі 60-70-х рр. ХХ ст.

Епістолярій У. Самчука, так само як і його літературно-критичні статті, – важливе джерело, яке являє собою систему літературно-критичних оцінок письменника, дає розуміння суті його ідейно-художніх пошуків.

Незважаючи на певні досягнення в царині дослідження епістолярію, все ще не достатньо вивченими залишаються соціальні функції листування, характер відображення в них дійсності, їх змістові особливості тощо. Особливої уваги заслуговують дослідження Л. Вашків [1], М. Коцюбинської [3], В. Кузьменка [4], Ж. Ляхової [6], Г. Мазохи [7], В. Святюця [8] та ін. Проте епістолярна спадщина письменників, слід зауважити, потребує ще досить значної уваги.

Отже, актуальність нашої наукової розвідки міститься і в самому матеріалі дослідження, і в його проблематиці.

Мета дослідження. За мету роботи поставлено вивчення та дослідження літературно-критичної діяльності У. Самчука 50-60-х рр. крізь призму його епістолярію. Реалізація цієї мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати теоретичні аспекти епістолярної критики У. Самчука в його листах 60-70-х рр. ХХ ст.; виявити особливості певних літературних дискусій У. Самчука в його листах 60-70-х рр. ХХ століття; на базі конкретного текстуального аналізу дати характеристику основних творчих надбань письменника; виявити аспекти, що потребують подальшого вивчення.

Учені умовно поділяють критику в літературному процесі на “професійну і критику письменників (два крила одного організму)...” [2, с. 53]. За слушним зауваженням В. Кузьменка, поняття “критика письменників” містить у собі не лише виступи, що безпосередньо розкривають сутність сучасного їм літературного процесу, але і матеріали мемуарного (передусім, щоденники і листування), історико-літературного й теоретичного характеру, “оскільки в них письменники ставлять перед собою завдання актуально-критичні, що відносяться до сучасного літературного процесу, а не лише науково-академічні цілі” [4, с. 120].

Епістолярна літературна критика – це “аналіз і оцінка творів літератури з точки зору сучасності, що містяться в листах” [5, с. 243].

Літературознавці, як правило, виділяють в епістолярній спадщині майстрів слова листи як жанр літературної критики і приватні листи з елементами літературної критики. Другий різновид листів більш характерний для епістолярної прози У. Самчука. Значну частину листування прозаїка становлять листи, що вміщують у собі рецензії, оцінки сучасного йому літературного процесу, автокритику та автокоментарі, які викликають цікавість насамперед тому, що вони подані крізь призму особистісних особливостей письменника, його оригінального світовідчуття.

Коло адресатів, з якими У. Самчук обговорював питання сучасного йому літературного процесу, надзвичайно широке. Зокрема це такі діячі, як М. Богданов, В. Вовк, Д. Гуменна, І. Кмета-Ігнявський, Б. Рубчак, Ю. Шерех, О. Штуль та ін.

Особливе зацікавлення для нашого дослідження становлять епістолярні цикли, адресатами яких були В. Вовк, Ю. Шерех, І. Кмета-Ігнявський та ін. Ці епістолярні цикли й окремі кореспонденції У. Самчука розглядалися нами в їх паралельному зіставленні з критикою в періодичних виданнях, відповідними кореспонденціями адресатів, споминами сучасників.

Такий комплексний підхід дав можливість глибше і об'єктивніше дослідити особливості літературно-критичної діяльності періоду, що досліджується.

Аналізуючи літературно-критичні оцінки в епістолярній прозі У. Самчука, необхідно враховувати тип його особистості, тип людини-діяча. Літературно-критичні оцінки адресанта дають уявлення про нього, як про письменника принципового, небайдужого, справжнього майстра слова. Читаючи сторінки його листів, переконуємося в правдивості таких характеристик.

Стверджуючи свої творчі принципи, адресант завжди був емоційно стриманим. Відображення виваженості, дипломатичності У. Самчука маємо змогу спостерігати в листі до М. Богданова від 21 серпня 1975 року: “...Перед учора пан Гудоні передав мені Вашого листа і оце Вам відповідаю: вірші Ваші приємні, гарні, патріотичні, але вони не мають прикмет того мистецтва, що його вимагає творча поезія. Тим більше, що Ваші роки вже не дозволяють Вам стати “початківцем” з “надійним майбутнім”” [9, од. 351(оригінал)]. Цей лист є свідченням своєрідної турботи У. Самчука про його колег по перу та сучасний йому літературний процес.

Коли справа стосувалася творчості В. Вовк, то У. Самчук надзвичайно тепло реагував на це, свідченням чого є лист від 30 грудня 1961 року: “Мені не було легко читати Ваші “Вітражі”, бо кожне речення наганяло мені безліч додаткових образів, що весь час закривали мені зміст. Сильна, соковита, кольориста річ. Її можна б також назвати “Божі маріонетки” [...] І ще одно: не дивлячись, що головний “герой” Вашої повісті мужчина, він чомусь весь час робив на мене враження жінки. Може, тому, що я міцно асоціюю його з Вами” [9 од. 390 (оригінал)].

У листі до Б. Рубчака від 7 вересня 1960 року адресант надзвичайно художньо, з властивою йому літературною майстерністю відгукується про поезію адресата: “...Вже давно я не мав у руках такої прозоро-кристальної і глибоко-мудрої поезії, як Ваша. Мене також вражає її логіка і її правда. І навіть її мотиви самозречення людини в ім'я поезії і правди, які можуть декому звучати як песимізм, для мене видаються лише як пристрасне бажання за високу ціну служити гарному, доброму і правдивому. Без огляду на оцінку людини будня [...] Ваша збірка дала мені багато освіжаючого подиху у мою власну, вже не зовсім молоду творчу світоуявність [...] Але, розуміється, поезія хай буде Вашою основою скрізь і завжди” [9, од. 745 (оригінал)].

Аналіз епістолярної спадщини У. Самчука дає підстави стверджувати, що літературно-критичні оцінки, висловлені в листах, мають усі ознаки національної самокритики і вражають відвертістю та щирістю думок, логікою аргументації, майстерністю викладу. Адже, про які б проблеми не йшлося, основною рушійною силою, основним творчим імпульсом залишалася доля України. А глибокий патріотизм, жертвна, самовіддана любов до Батьківщини завжди поєднувалася в них з національною самокритикою. Однак остання може бути продуктивною лише за умови, якщо буде поєднуватися з усвідомленням ролі та місця своєї нації у світовому історичному процесі. У такому випадку національна самокритика веде до усвідомлення діалектичного взаємозв'язку між національними й загальнолюдськими цінностями, до включення своєї нації в діалог народів і культур. Водночас такий діалог може бути можливим лише тоді, коли кожен з його учасників із повагою ставиться до іншого, вбачаючи в ньому рівноправного партнера, а не просто потенційного супротивника.

У приватних кореспонденціях У. Самчука натрапляємо на елементи автокоментаря, який у цьому разі є своєрідною перевіркою, способом систематизації ідейно-естетичних принципів письменника.

“Автокоментар” (від гр. auto – сам і лат. commentarium – нотатки, пояснення, трактування) – свідчення митця про свій творчий процес, висвітлення самим автором літературного твору історії творчого задуму та його художнього втілення.

Поява автокоментаря в листах зумовлюється передусім бажанням успішного втілення авторського задуму у вигляді книги і відсутності критики, що задовольнила б потреби автора. Прикладом цього може слугувати лист до п. Василя від 15 січня 1970 року: “Тепер я потію над великою літературою і хотілося б також історичною книгою про моїх дорогих друзів бандуристів, тобто Капелю ім. Шевченка, з приводу її 50-літнього ювілею. Хотілося б, щоб ця книга була також, щоб ми не мусіли соромитись за неї ні під яким оглядом. Головне, це мусить бути твір літератури зо всіма конечними, в цій справі, прикметами” [9, од. 956 (оригінал)].

Подібне письмове повідомлення слугує підтвердженням того, що твори автора були надто дорогими для нього, незважаючи на всі труднощі стосовно їхнього втілення.

Письменник відчував потребу в товариші, співрозмовнику, з яким би він міг говорити про літературу. Таким співрозмовником поступово став для нього Ю. Шерех – славіст-мовознавець, історик, літературний і театральний критик, активний учасник діаспорного наукового та культурного життя. Наведемо приклад кореспонденції до Ю. Шереха від 30 січня 1979 року: *“Ваша “Друга черга”. Моя думка, що ця книжка та ще Ваша стаття про “Стилі сучасної української літератури на еміграції” увійдуть в історію нашої літератури як зразки класики цього жанру. Навіть мій вбогий Шеремета (йдеться про роман У. Самчука “Юність Василя Шеремети” (1947) – М. П.) удостоївся чести бути старанно розібраним на частини і назад гарно зложений, а що ж до інших... Неперевершено. Дяка Вам за ці речі во віки і віки!”* [9, од. 873 (оригінал)]. Листи до Ю. Шереха наближаються за формою до бесіди, яка може розпочатися і обірватися в будь-який момент.

Кореспонденції У. Самчука розкривають історію взаємозв'язків адресанта із сучасними йому поетами. Особливе місце в епістолярній прозі У. Самчука посідає листування з І. Кметою-Ігнявським, український ом і пастором-проповідником, автором багатьох рецензій і критичних статей про творчість українських письменників, яке велось впродовж 60-70-х років ХХ століття. У листі до адресата від 31 листопада 1970 року У. Самчук висловив свою думку про збірку віршів І. Кмети-Ігнявського: *“Дістав Вашу чудову збірку віршів – “Крила над морем”, що спонукують уявити поета десь над океаном між Європою і Америкою в тузі за... єдиною своєю мрією...[...] Ціла книга насичена біллю, тугою, спрагою цього невідступного, глибокого і органічного почуття.[...] Дякую Вам за цю Вашу благородну істотність”* [9, ф.195, од.543 (оригінал)]. В іншому листі, датованому 6 березня 1977 року, маємо змогу дізнатися про враження автора “Марії” від збірки “Заграви вечірні” І. Кмети-Ігнявського: *“Дуже мені соромно, що я так затримався з відповіддю на Вашу чудову збірку поезії “Заграви вечірні”. Вражає особливий, інтимний, ніжний ліризм серця. Вечірня мелодія далеких піднебесних відгуків... Дякую вам дуже!”* [9, ф.195, од.543 (оригінал)]. Ці уривки листів є свідченням того, що У. Самчук високо поцінював поетичний талент адресата, а також міг дати професійні критичні відгуки.

У кореспонденціях У. Самчука ми знаходимо свідчення його постійної творчої діяльності, що виражається різною інтенсивністю й різновидом літературної роботи. Листи розкривають історію роботи над працями письменника. У листі до М. Гарасевич від 7 жовтня 1969 року читаємо: *“Тепер у нас проблема розпродати... Комітет заборжився і коли б йому пощастило книгу продати, тоді можна було б видати і ще третій том “Ост”-а, а також продовження “Білого коня”. Коли ж не продамо, то зістануться тільки борги на нашій шії і душі... Дякую за Вашу думку про “Темноту”. Ця книга може бути лише справді “Темним” не зрозумілою... І коли я тепер чую думку про ці самі справи від А. Кузнєцова або дочки Сталіна, то я їх (не будучи там) випередив на цілі десятиліття. Моя Людмила, дочка Нормана (у дійсності відомого начальника ОГПУ Бормана) переживали ті самі клопоти, що і дійсна дочка Сталіна або дійсний син палкого революціонера Кузнєцова...”* [9, од.414].

Автор “Волині” та “Марії” завжди старався дати свою критичну рецензію на кожен літературний витвір, який йому траплявся. Одного разу йому потрапив до рук роман Д. Гуменної “Діти Чумацького шляху”, про що стало відомо в листі до авторки роману від 24 липня 1978 року: *“Було винятково приємно дістати Вашу книгу про наше минуле, а ще приємніше її читати, що значить входити у ті далекі простори часу, що воскресають у нашій уяві, мов живі. Додай до цього кілька рисок індивідуалізації діючих персонажів і шматок фабули і маємо роман. Книга велика, цікава, потрібна і дяка Вам за неї непроминальна. Уявляю – скільки зложено у неї щирости, відданости і таланту...”* [9, од.456 (оригінал)].

Художньо-естетична система У. Самчука, як свідчать його кореспонденції, опиралася на такі принципи: об'єктивність, правдивість, щирість, лаконізм, пластичність, музичність, увага до детальних моментів тощо. Літературно-критичні оцінки У. Самчука ніколи не носили принизливого характеру і завжди підтримували авторський талант, укріплювали віру його у власні сили.

Незважаючи на різні ступені активності у висловленні літературно-критичних оцінок у різні періоди творчості, наші дослідження епістолярної прози У. Самчука виявили постійний інтерес письменника до літературно-естетичних питань, його значну роль у сучасному йому літературному процесі. Неофіційні рецензії мають місце в кореспонденціях У. Самчука, що на нашу думку, було неофіційним визнанням його авторитету як літературного критика.

Здійснений аналіз епістолярної спадщини У. Самчука дозволяє зробити певні висновки.

Епістолярна проза письменника відобразила глибоке розуміння ним суспільної ролі літературної критики, що давало йому право на незадовільні оцінки її стану; до негативних рис критики У. Самчук відносив її бездітність, неспроможність розв'язувати сучасні питання життя та мистецтва, її поверховий характер, відсутність філософських узагальнень, виховного "надзавдання" кореспонденції У. Самчука демонструють критичну толерантність, стверджують виховне призначення літературної критики; листи письменника – блискучі зразки епістолярної критики і свідчать про високий рівень літературних взаємин письменника. Аналіз листування письменника дає всі підстави вважати їх невід'ємним складником літературного спадку У. Самчука. У процесі вивчення епістолярної спадщини У. Самчука виявлено ряд аспектів, що потребують подальшого аналізу: необхідно досліджувати листи митця з погляду їх художньо-історичної вартості, а також визначення сутності та функцій кореспонденцій письменника в літературному процесі другої половини ХХ ст.

Література

1. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: Становлення, функції в літературному процесі / Л. П. Вашків. – Тернопіль: Поліграфіст, 1998. – 134 с.
2. Вознюк Г. Майстерність письменницької критики / Г. Вознюк // Радянське літературознавство. – 1983. – № 7. – С. 53.
3. Коцюбинська М. "Зафіксоване й неглітне". Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К.: Дух і літера, 2001. – 299 с.
4. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50 рр. ХХ століття: дис. ... докт. філол. наук / В. І. Кузьменко. – К., 1999. – 305 с.
5. Літературознавчий словник-довідник/ [укл. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
6. Ляхова Ж. Т. За рядками листів Т. Шевченка / Ж. Т. Ляхова. – К.: Дніпро, 1984. – 134 с.
7. Мазоха Г. С. Літературна мемуаристика: Навчальний посібник-хрестоматія / Г. С. Мазоха. – К.: Міленіум, 2008. – 344 с.
8. Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки: Листи в контексті художньої творчості / В. Ф. Святовець. – К.: Дніпро, 1981. – 183 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

9. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 351, 390, 414, 456, 543, 745, 873.